

„Jöttem és elmegyek”

D. Magyar Imre beszélget Horváth M. Judittal*

Betegség, halál, elmúlás. Mikor tudatosult benned, hogy ezek a jelenségek vannak?

Nagyon korán, gyerekkoromban, még a hatvanas évek legelején. Kisvárosban, Sárváron nőttem fel, ott akkoriban közelebb voltak egymáshoz az emberek, tudtuk, hol született gyerek, hol halt meg valaki, ki lett beteg. Apámmal rendszeresen jártunk ki a temetőbe, én kishíckivel, öntözőkannával, kikapával, rendben tartottuk a közeli hozzátartozók sírját. Tizenhárom éves voltam, amikor a nagyanyám, akihez erősen kötődtem, meghalt. A temetésen is ott voltam. Februárban temették, nagy hidegben. Ma is emlékszem, ahogy a könnyeim átitatták a fekete selyemkendőmet. Az ő halála volt az első, ami közletről érintett.

Mennyi idő alatt dolgoztad fel a halálát?

* Horváth M. Judit fotóművész, miután 2011-ben vastagbélrákot diagnosztizáltak nála, végigfotózta a betegségét: „Lefényképeztem, mit jelent számomra mindaz, ami körülvesz: a testem, emberek, állatok, akiket szeretek, képek, amiket gyűjtögetek, és egy napon majd itt hagyok.” Néhány évvel később pedig az édesanya leépülését, majd halálát. A *Privát képek 1. Testbe zárt fájdalom* és a *Privát képek 2. Anyu egyszerre megrendítő és felemelő sorozat*. Beszélgetni akartam róluk, hisz magam is kereszttulmentem egy hasonló betegségen. Nem mertem volna belevágni, ha Judittal – és férjével, Stalter Györggyel, aki szintén fotóművész – nem ismerjük és nem szeretjük egymást hosszú-hosszú évek óta. Így viszont a szokásosnál láthatóbban bele mertem lépni az interjú terébe is. (DMI)

Viszonylag hamar, mert öreg volt, és a halál meg az öregség szimbiózisban élt bennem. Természetes volt számomra, hogy az életnek van eleje, és van vége. És még gyerek voltam, rengeteg más is történt velem, amik lefoglaltak. Aztán később kórházban dolgozva találkoztam a gyerekkhálállal, amit sokkal nehezebben tudtam elfogadni, feldolgozni, mint egy idős emberét. Tizenhét évesen a kettős gyerekklinikán kezdtem – egy hirdetésre jelentkeztem, szűk lett nekem Sárvár –, ahol hamarosan meghalt egy három-négy év körüli kislány, akivel az előző nap még játszottam. Mikor másnap mentem műszakba, nem találtam az ágyán. Kerestem, hol van, és mondták, hogy meghalt. Ez annyira mellbe vágott, hogy le kellett mennem hozzá a proszektúrára. Felkavart, ami történt, hisz tulajdonképp még én is gyerek voltam. Dolgoztam koraszülöttszótályon is, ott mindennapos volt, hogy meghalt egy csecsemő.

Emlékszel a nevére?

Nem, csak a diagnózisra: Turnerszindróma. Meg a hangjára: rekedt, mély hangon beszélt.

Megnyugodtál attól, hogy elbúcsúztál tőle?

Nem kötődtem hozzá, hiszen csak néhány napja feküdt az osztályon. Nem azért mentem le a proszektúrára, hogy elbúcsúzzam tőle, és megnyugodjak: látni akartam a holttestet.

Azt mutatják a képeid, hogy foglalkoztat az elmúlás, a halál.

Mindig is ambivalens volt a halálhoz fűződő viszonyom, mert régen is kíváncsi voltam arra, milyen az, amikor valaki meghal.

A pillanatra, amiben átlép a mi világunkból egy másikba?

Nem is annyira az átlépés pillanata érdekelt, nem is az addig vezető út, a haldoklás, hanem az, hogy mi lesz a testtel a halál után, hogyan kezd bomlani. A *Magángyűjtemény* című sorozatomban elhullott állatokat fényképeztem a közvetlen környezetünkből, ahol családtaggá váltak. A kutyáink hosszú éveikig éltek velünk. A haláluk azért is olyan fájdalmas, mert egyre szaporodnak a veszteségeink, és az ő haláluk felidézi bennem a hozzátartozóink halálát is. Az érdekelt, mi lesz a testtel, mit csinálunk vele. Formalinba rakjuk, elföldeljük, elégetjük? Végigkísértem a saját szüleink leépülését, haldoklását. Gyuri édesanyját, aki Alzheimer-kórban szenvedett, három évig ápoltam. Mindez egészen más volt, mint a nagymamám halála. Kemény. Andres Serrano fotóművész halottas anyagát látva jöttem rá, hogy ez a téma engem vizuálisan is érdekel. Közel negyven éve van házunk Kékkúton. Mind a két szomszédunk idős parasztasszony volt. Szidi néni nyáron, nagy melegben, hosszú haláltusa után halt meg, Bözsi néni télen: fölbukott, és reggelre kihült a fűtetlen szobában. Abban az évben sokszor havazott, a temetésére azonban nyakig érő hóban, alig járható utakon, de lementünk. Szidi nénit magához vette a másik faluban lakó lánya. A forróság és a felfekvések miatt a teste már életében

rohadni kezdett. És amikor meghalt, nem akadt senki, aki a holttesttel bármit is kezdett volna, sem az orvos, sem az ápolónő, sem egy családtag. Mondtam – áthívtak hozzá –, ha adnak egy gumikesztyűt és egy nejlonzsákot, akkor én elrámolom a Szidi nénit. A nagyobbik lányunk, Kisjutka hét-nyolc évesen kint ült, amíg én odabent tevékenykedtem. Nem volt szörnyű, csak azt sajnáltam, hogy a halálnak már nincs rítusa, nincs siratás, nincs virrasztás. Régen siratóasszonyok is voltak. A kórházi halállal levettek egy terhet a hozzátartozók válláról, ugyanakkor el is idegenítették őket a haláltól. A románknál viszont – a felmenőim mindkét ágon cigányok, mi Sárváron a „cigány, de rendes” kategóriába tartoztunk, engem nem is neveltek cigánynak – nagyon sokszor tapasztaltam, hogy elbúcsúznak attól, akit szeretnek, megsiratják. Mikor a kilencvenes években az *Amaro Drom* című cigány újságnál dolgoztam, mi is tartottunk búcsúszertartásokat a Roma Parlamentben. Szidi néni temetése után kaptam egy demizson bort – tulajdonképp ekkor fogadott el minket igazán a falu. Nem is nyomasztott a történet, mert fiatal voltam, a harmincas éveim közepén jártam. Ez akkor változik meg, amikor korodnál fogva egyre közelebb kerülünk a halálhoz, és az addigi történeteid összeállnak egy füzérré.

Gyurival is az egészségügyben ismerkedtetek meg.

Igen, ő az érettségi után betegszállító volt az Orvostovábbképzőben, de velem ellentétben nem maradt sokáig. Őt máshogy érdekelte a halál, mint engem. Bennem nem volt kíváncsiság, a segítő szándék mozgatót:

miként lehet megkönnyíteni valakinek az utolsó napjait, heteit. A gyerekosztályon szerencsére az ápolás volt a középpontban. Gyurit egyszer felhívták a koraszülöttszályra, és papírvattába csomagolva a kezébe nyomtak egy halott csecsemőt – döbbenetes élmény volt számára, menni vele a mit sem sejtő látogatók közt.

Azt írod a Privát képek 1. bevezetőjében, hogy már akkor elkezdted magadat fotózni, amikor még egészséges voltál.

Nagyképűen hozzá szoktam tenni, hogy azért „üzent a testem”, de nem üzent, csak épp egy kínlódó periódusomban voltam. Elkészültem egy anyaggal, kiállítás lett belőle, utána viszont légüres térbe kerültem, elbizonytalanodtam, hogy tudok-e még valamit csinálni. És elkezdtem magamat fényképezni. Kéznel voltam, és más nem jutott az eszembe. Aztán egy év múlva kiderült, hogy beteg vagyok. Gyuri látta a képeket, és nem értette, hogy miért olyan az arcom, a tekintetem rajtuk, amilyen. Kérdezgette is: „Mi bajod van neked?” Az én munkáim sosem jókedvből születnek. Nagyon irigylem Lartigue-ot, aki jókedvűen fényképezett. Én inkább Sally Mannhez hasonlítok, aki holttesteket is fényképezett... Apámat kétszer műtötték vastagbélrákkal, '98-ban és négy évvel később, másodjára csak kibontották és visszavarrták, tele volt áttétellel. Erre gondolva mindig mentem mindenféle vizsgálatra, egy idő után mondták is, hogy rákfóbiám van. Még a műtét előtt három hónappal is azt állították, hogy egészséges vagyok. Aztán csak diagnosztizálták a vastagbélrákot, sőt az onkológusom azt mondta, ötven százalékos esélyem van a túlélésre.

Hogy hatott rád?

Tudod te is.

Nálam prosztatarákot állapítottak meg 2014-ben, és az urológusom azal biztatott, hogy a műtét után akár tíz évig is élhetek... Kicsit zavar, hogy 2024 hamarosan itt lesz. Nem ragaszkodom mereven ehhez az időponthoz.

Amikor ilyesmi kiderül, összeomlik a világ. Karnyújtásnyira kerül, hogy meghalhatsz. Tudod persze, hogy ez bármikor megtörténhet, a fejedre eshet egy téglá, elüthet egy autó, de ez más. Ráadásul én láttam az apámat ugyanebben a betegségben meghalni.

Depressziós lettél?

Persze. De az ilyenkor normális.

Az, hogy limitálódott az éveim száma, bennem azt indította el, hogy rendezzem el, fejezzem be, zárjam le a dolgaimat, például az írásaim javát gyűjtssem össze, netán írjak valami maradandóbbat... Azon is gondolkodtam, mi legyen a könyvtárrammal.

Én ehhez túlságosan szertelen vagyok – vagy még nem érzem ennek az idejét. Bár épp a múltkor nézegettem a munkáimat, hogy rendet kéne köztük raknom. Gyuri tökéletes rendben tartja a maga archívumát, lenagyítja a régi felvételeit... Bennem ez nincs meg. Jöttem és elmegek.

És az utókor? Nem gondolkodsz azon, hogy megmarad-e, amit csináltál?

Remélem, a *Más Világ* című könyvünk anyaga megmarad: analóg fotográfiák, időtálló, társadalmi je-

lentőségű fényképek arról, hogyan éltek a cigányok Magyarországon a huszadik század kilencvenes éveiben. A digitális technikával készült Privát képek a saját magánéletem személyes dokumentumai, elsősorban nekem fontosak, az én szenvedéstörténetem van rajtuk, de talán másoknak is kapaszkodót jelenthetnek, akik hasonló élethelyzetbe kerülnek.

Hány éves vagy?

Hatvanhét. Hihetetlen! 1952-ben születtem.

És még szertelen lennél?

Szerintem az. Valaki annak születtik, és az is marad.

Mindenesetre amikor beteg lettél, önmagad fotózását nem hagytad abba.

Nem. Bár olyan állapotba kerültem a kemoterápiák után, hogy alig voltam magamnál. Ilyenkor Gyuri meg a gyerekek fényképeztek, de amik így készültek, azok is az én képeim, hisz akkor különösen szimbiotikus kapcsolatban éltünk. Amikor jobban lettem, mindig én fotóztam magamat. Kellett valami elfoglaltság. Meg kíváncsi voltam arra, dokumentálni akartam, min megyek keresztül, hogy nézek ki, milyen leszek, mit változtat rajtam a kezelés.

A képeken például az látszik, hogy a betegség alatt megöszültél.

Már korábban is ősz voltam, csak festettem a hajam. Nagy hozadéka – ajándéka? – a ráknak, hogy abahagytam a festést. Korábban is akartam, de Gyuri meg a gyerekek mindig mondták, hogy „ne öszülj meg, mert öreg leszel!”. Nem hullott

ki a hajam, mert minden kemó más, de úgy döntöttem, hogy nem festem tovább.

Az nagyon tetszik a fotókon, hogy a lábad körme mindig ki van lakkozva.

Ezek a kapaszkodók. A lakkozás valamiféle nőiségattribútum. Attól, hogy beteg lettem, még nő vagyok. A kórházban is kifestettem a számat. Nem mindegy, ki néz vissza rám a tükörből. Persze, voltam olyan állapotban is, amikor mindez eszembe sem jutott. De amikor csak egy kicsit is jobban lettem, összekaptam magam.

Édesanyám halála után akkor fakadtam sírva, amikor a kórházban odaadták a táskáját, és megtaláltam benne a rúzsát... Igaz, ő csak egy kezelésre feküdt be. Az nagyon fontos, hogy az ember ne hagyja el magát – amíg erre képes. Nekem nagyon sokat segített, hogy láttam, Cseh Tamás és Esterházy Péter miként viselte a maga betegségét, miközben egyre inkább tudták, mi lesz a vége. És mellettük is, melletted is ott volt a család.

Ez nagyon sokat segített. Bár amikor kezdődött, Gyurinak már folyamatban volt a Moholy-Nagy-ösztöndíja Berlinben. Azt mondta, itthon marad, én kértem, hogy menjen el. Vannak olyan állapotok, amikor senkit nem akarok látni magam körül. Meg két kemó között kimentem hozzá... És még valami: ma a rák már nem egyenlő a halálos ítélettel, sok esetben lehet reménykedni a gyógyulásban, én is reménykedtem.

Olyan volt közben, hogy arra gondoltál, feladod?

Eszembe sem jutott! Mostanában gondolkodom arra, hogy ha visszatérne, lenne-e erőm újra végigcsinálni az egészet.

Amíg az ember lát valami reményt, talán nem hagyja el az ereje. Én a kiszolgáltatottságtól, a magatehetetlenségtől és a fájdalomtól félek. Meg a leépüléstől. Sok tragédiát láttam már, láttam azt az állapotot is, amikor valaki már csak testben van itt. És nagyon nem bánám, ha lehetne kapni valami gyors hatású szert, amit alkalomadtán sörbe keverve meg lehet inni. Nagy híve vagyok az eutanáziának. Benned van félelem?

Van, persze. Mindettől zsigeri félelem munkál bennünk, ez nagyon emberi reakció, különösen akkor, ha közelről láttad, megtapasztaltad a szeretteidnél, hogy milyen a magatehetetlenség, a leépülés. Nem a haláltól félek, hanem az úttól, ami odáig vezet – ahogy annyian. Ismerve a hazai egészségügyi viszonyokat, méltósággal elmenni, azt hiszem, keveseknek sikerül.

Most jól vagy?

Jól. De ahogy mondtam, én a műtét előtt is annyira jól voltam, hogy senki sem hitte el a betegségem. Kis, apró hasfájásaim voltak. Csináltak ultrahangot, negatív volt, minden eredményem negatív volt... De jól vagyok, igen. Ha majd menni kell, akkor menni kell. Nem hiszem, hogy még egyszer lenne hozzá ennyi erőm.

Az erő elfogyhat. Más Kosztolányi Hajnali részegsége, Halotti beszéde, de még a Száz sor a testi szenvedésről is, és mások a betegsége során írt „beszélgetőlapjai”. Oda, olyan sztoikus magaslatra pedig nehéz eljutni,

amilyenre Szókratész eljutott, legálábbis Platón dialógusaiban – vagy Szilasi László a Luther kutyái című könyve 154. oldalán: „Részemről mehetünk.”

Mire megöregszünk, az erőnk elfogy, így vagyunk kitalálva.

Elég végig gondolatlanul. Az eleje jó, de a vége... Nagyon látszik, hogy az Úr elfáradt a hatodik napra.

Azt hiszem, a sztoikus belenyugvás nem feltétlenül csak ilyen magaslatokban működik. Gyuri édesanyja nagyszerű, hívó, sőt mélyen vallásos ember volt, hihetetlen alázattal várta a halált, pedig különben nem volt türelmes, sőt... Nyugalom és béke látszott az arcán, amikor nyolcvanhat évesen elment. A férje, az én apám és anyám megszenvedték, megkínlódta a halálukat. Úgy halunk meg, ahogy élünk? Talán... A hit sokat segíthet annak, akinek van. Én két lábbal állok a földön, de jó lenne hinni, hogy nem múlnak el nyomtalanul.

Van végrendeleted?

Még nincs.

Nekem sincs, de tervezem. Egyik leghasznosabb írásom lesz. És arról van elképzelésem, mi legyen veled a halálod után? Engem a Dunába kellene szórni a Lánchídról, ez olyan romantikus... Meg Széchenyit nagyon kedvelem.

Nem az én gondom volt a születésem, és a halálom sem lesz az. Nincsen sem romantikus, sem realista tervezetem arra nézve, mi legyen velem. Azt szoktam mondani, persze viccből, ne hagyjanak magamra a temetőben. Osszák szét a hamvaim, mindenki vigyen belőle, ültessenek

fát az emlékemre. A kutyáink a kék-kúti kertünk végében alszanak, a számomra legkedvesebb sírja pedig itt van Pesten az udvarban, reggelenként mindig megnézem, amikor etetem a madarakat.

A Privát képek 2. című sorozatodon édesanyád története látható. A magadról szóló sorozatból következett?

Nem. Gyuri szokta nagyon tudatosan megtervezni a munkáit, az egyik jön a másikból. Én nem ilyen vagyok. Várom, mivel kínál meg az élet. És valamivel mindig megkínál. Mikor az anyut elkezdtem fotózni az öregek otthonában, nem tudtam, mi lesz belőle. Csak elkezdtem. Jókedvűen ment be, másfél évig részt vett a különböző programokban, énekelt, szerepelt a színjátszó körben. De jött egy influenzajárvány, amiben nagyon lerobbant, és onnantól kezdve a demenciája egyre jobban elhatalmasodott rajta. Ezt nagyon fájdalmas volt látnom, mert briliáns agya volt.

Miként reagált arra, hogy fotózod?

Mikor elkezdtem, már demens volt. Amíg jól volt, nem fotóztam, ha valaki jól van, azzal én nem tudok mit kezdeni. Hullámokban épült le, akadtak teljesen tiszta periódusai, és olyanok, amikben se kép, se hang nem volt. Nagyon együttműködően viselkedett, tudta, hogy én ezeket a képeket szeretném, hogy ez nekem fontos.

Ismerte a munkáidat?

Persze! A cigánytelepeket bemutató, Gyurival közös albumunkat, a *Más Világot* nehezen fogadta el, hisz ő nem cigánynak nevelt. Nagy fordulat volt nálam, hogy vállaltam

az identitásom, és fejest ugrottam a roma történetbe. Amikor beborult, akkor nem engedte, hogy fényképezsem, ilyenkor meg is kérdezte, hogy minek. Amit én is sokszor megkérdeztem magamtól. Évekkel korábban fotóztam öregek otthonában, de soha nem publikáltam az anyagot, pedig jó. Rákos betegeket is akartam fotózni, még mielőtt beteg lettem. De mindig bennem volt, hogy van-e ehhez jogom. A saját betegségemnél volt jogom megmutatni, mi történik, hisz az én testemről van szó. Az anyám leépülését azért volt jogom megmutatni, mert az én anyám, a kettőnk bőrét vittem a vásárra.

A legmegrendítőbb képen nem lehet eldönteni, hogy él-e még.

Másnap halt meg. Ezt Gyuri csinálta. Aztán kiment, magunkra hagyott bennünket. Kórházi zárlat volt Szombathelyen, alig akartak beengedni minket. Anyám már nem volt magánál, de tudta, hogy ott vagyok. Nem maradhattam, el kellett hagyni az épületet, nem is lett volna értelme. A nővér azt mondta, ha a haldozlók elbúcsúzhatnak azoktól, akiket szerettek, másnap meghalnak. Így történt. Mert megcsináltam a képeket, sokkal könnyebben el tudtam engedni anyut.

Önmagad fotózása is segített?

Persze. Nekem amúgy is minden munkám terápiás jellegű.

Tulajdonképp hány fotóból állítottad össze a két sorozatot?

Közel hatvanból.

Azt írod a Privát képek 1.-hez fűzött mondataid egyikében: „A mi kultúránk nem tud mit kezdeni sem

a halállal, sem az elmúlással, sem a betegségek elfogadásával.” A beteg, főleg a súlyosan beteg embert a társadalom gyakran stigmatizálja, lerázza, kizárja. Például sokan elmaradnak mellőled. Te megéltél ilyet? És ez változhat szerinted?

Engem nagyon sok szeretet vett körül és őszinte aggodás, nemcsak a közvetlen családtagjaim részéről, hanem a barátoktól, ismerősöktől is, ha csak egy jó szó erejéig is. Ebben szerintem benne van a személyiségem, hogy nyíltan felvállaltam a betegséget, mint korábban a származásomat is, bár az sokkal nehezebb volt, tovább is tartott, mire eljutottam idáig. Azt hiszem, az ember a félelem miatt stigmatizál. Ma már szinte minden családban akad rákbeteg. Ha egyre inkább átmegy a köztudatba, hogy a rák diagnózisa nem egyenlő a halálos ítélettel, hogy a betegséget túl lehet élni, fel lehet belőle épülni, akkor talán változhat a helyzet. Legalábbis a rákkal kapcsolatban. Mert az esetekkel, bármilyen okból legyenek is azok, növekszik a társadalmi szintű elutasítás, hiányzik az együttérzés.

A betegség, a halál a többség számára ma is olyan titokzatos, félelmetes, mint évezredekkel ezelőtt. Talán mi sem tudunk róla többet, mint egy ókori fényképész vagy egy ókori újságíró. Mennyire mélyültél el a „szakirodalom”-ban?

Már korábban olvastam Polcz Elaine írásait, a *Nem trappolok tovább* fontos könyvem. Újabban Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplóját* olvastam, meg sok más szépirodalmat, ezek is segítettek.

Igaz, Esterházy olvasása közben végig hányingerrel küzdöttem...

Én meg egyelőre abbahagytam a kemoterápia leírásánál, nem bírtam olvasni... Mindkét sorozatotod fel-emelőnek tartom. Sok idilli kép van, például rögtön a legelső: egy ősrégi írógép, rajta egy fotó és egy csokoládészív. Részben a tárgyainktól lesz otthon az otthonunk. Tudod, hisz láttad, én az utazásaim során készült képek egy részét bekereteztettem és kiakasztottam a falra. Mondjuk, nem vállalkoznék annak az arckifejezésnek a leírására, amivel te és Gyuri végignéztétek őket...

Az írógépet egy bolhapon vet-tük, csak azért, mert szép. A képen Kisjutka van pár hónaposan és én, Gyuri csinálta épp negyven éve, '79-ben. A szívet valamelyik lányomtól, Jutkától vagy Ancsától kaptam.

Neked fontosak a tárgyak, volt is tárlatod a tárgyaidról készült képekből Csalóka látszat címmel, aminek az anyaga könyvben is megjelent.

Sokáig gyűjtöttem a tárgyaim, mielőtt lefényképeztem őket. Értéketlenek, de rajtuk van az előző generációk lenyomata, ezért fontosak nekem. Már nem gyűjtök tárgyakat, elmúlt ez is, ahogy annyi minden, de – Petri után szabadon – a nézés gyönyöre megmaradt.

Ott van a képeken az, hogy élni jó, hogy az élet szép.

Az élet szép, igen. Nagyon sokszor meg nem az, sőt szó szerint szar, benne vagy a katyvaszban nyakig, és nem tudod, hogyan mássz ki belőle. De itt vagy, még itt vagy! Élsz.